

Heidi von Born

Stockholms röster

En av de första texter som skrevs om Stockholm, kanske rentav den första, är en passage i *Erikskrönikan* år 1330. Det heter om Birger Jarl att han byggde “ett fagert hus och en godan stad.” Jag tycker den korta, kärva meningen är alldeles oemotståndlig! Begreppet “godan” rymmer så mycket. Det står för vacker, vänlig, trygg, öppen. Det står för en miljö som man kan vara stolt över, någonting att skryta med, någonting man vill visa.

Ändå har staden haft perioder, då man inte brytt sig om att skildra och återge den i musik, färg, text så ofta. Det finns sträckor i den svenska litteraturen som varit utan sitt naturliga centrum: huvudstaden. Staden har ansetts svår att skildra, kanske genom att den består av så många landskap, kanske för att det har verkat omöjligt att nå de erkända Stockholmsförfattarnas nivå—de är ju trots allt ganska många. Det är ju också så att staden gått igenom en utveckling, som varit explosiv, ibland beklaglig genom de många åren av rivningsraseri, ofta spännade på gränsen till chockartad, ibland nödvändig och innovativ.

Stockholm är en stad med många ansikten. Det innersta, det mest ursprungliga är skärgårdens. Stockholm är en skärgårdsstad. Det är kombinationen av ljus och vatten, av en plötslig trotsig grönska som brytar fram mellan stenväggarna och den luftiga himlen som spänns mellan kyrktornen, det myllrande, ivriga spåren vid den allt mer svartnande Klara sjö, som ger oss närvaron, livet, det dagliga. Det är ett vattenlandskap, ett band av öar, som alla tycks vila i uråldrigt vatten, självklart och tryggt, också vid bister väderlek, då isen klättrar upp mot kajerna och

båtarna jämrar sig i trånga vattenfåror.

En av de vackraste texter som finns om Stockholm har Johan Runius skrivit. Han levde mellan år 1679 och 1713 och i sin berömda dikt, "Friskens och Runii resa till Dalarö påskeafon 1712," berättar han om en resa som gjordes med en mycket god vän, Peter Frisch, året innan han dog. Det var också Peter Frisch som såg till att diktsamlingen *Dudaim*—i två delar—kom ut efter hans död 1714.

Runius är en stockholmsk spelevink som—lite motvilligt, förstår vi nog—låter sig lockas ut på en fyra dagar lång utflykt till Dalarö. Resan gick till sjöss och med häst och var naturligtvis ansträngande för en poet, som väl helst tillbringade dagarna bland sina glada bröder. Men visst är han villig att trivas också ute på landet, där finns ju både akvavit, brännvinsbröd, kålsupa, brädspel, kort och bricka. Tiden går fort men det finns en skugga över allt han företar sig, över spel och fiske, skogspromenad och kyrkgång. Runius saknar sin stad. Lite förundrat, barnsligt medger han att han vaknar och saknar sin stad—"kärnan av en ljuvlig dröm." Visserligen har han ingen flicka som väntar men han längtar till staden, den är hans kärna, hans bas. Med jämnmod kan han utsätta sig för den besvärliga hemresan igen. Man riktigt hör hur han fröjdar sig över att snart vara hemma trots hästskjuts och en och annan sträcka till fots.

Mig är tiden allt för trång
att beskriva hela påsken,
andr' och fjärd'dags kyrkjegång
och hur vi där hörde åskan,
hur vi spelte, hur vi log,
hur vi for till skog,
hur vi notan drog
och fick stickor,
hur för flickor
örngott vi i famnen tog.

Summa: För en spelkamrat
fanns där brädspel, kort och bricka,
för en hungrig fanns där mat,

för en törstig fanns där dricka,
vackra ögon för vår syn,
dunder utan skyn,
lust i hela byn,
utan pengar
blöta sängar
för en sömnig ögnabryn.

Fyra dagar var jag där,
vet dock ej, hur de sig rimmar,
som mitt tycke likväl svär,
att det knappt var fyra timmar.
Kom man Stockholm fritt och döm
för ett slätt beröm,
om man är så öm,
att man saknar,
när man vaknar,
kärnan av en ljuvlig dröm.

Stockholm måste vara kärt,
fast jag ingen hustru Bengta
hade, den mig kunnat lätt
efter dess caresser längta.
Ty till Stockholm trädde jag
från ett sådant lag,
där jag med behag
hos min kvicka
lilla flicka
önskar bli till domedag.

Vem är den? En skälm som vet,
men jag hoppas hon är ärlig.
Nog därom, kom du förtret,
och du återfärd besvärlig!

Hur gick den? Jo, jo, min bror,
när man lyckan tror;
bonden flitigt ror,
hästar tingas,
föttren tvingas
till att flitigt nöta skor.

Runius dikt är frisk, skämtsam och ömsint, skriven under en tid då Stockholm inte precis dränktes i hyllningsdikter. I dikten presenterar han generöst sin person, en glad och sorglös, relativt obunden man i sina bästa år, som har en företagsam kamrat som drar honom med ut på landet för att fira påsk. Så överraskas han av saknad, av längtan—en känsla han inte släppt fram så många gånger tidigare. Nu pulserar den under den muntra redogörelsen för påskdagarna på Dalarö och ger texten djup och klang. Stockholm brer ut sig som en flagga över bilden, staden lever och lockar fast den omnämns så stramt och kort.

Längtan är en stark Stockholmsröst. Johan Runius barnsliga längtan är släkt med de tonfall jag hör i *Pojke i Sibirien* av Per Axel Branner. Det var den första Stockholmskildring jag läste och jag visste genast, att det inte var fråga om Sibirien borta i Ryssland utan om en stadsdel som gränsade till den där jag var född, Vasastan.

Pojke i Sibirien var Branners debut och kom egentligen redan 1940—den hade några år på nacken, när jag hittade den i Arne Borgs tobaksaffär i Drottninggatsbacken, i Blå Tornets hus. Arne Borg var alla stockholmars hjälte. Olympiadmästare, världsmästare, lång och skranglig, med en ständig cigarr i munnen, glad och repliksnabb, ständigt inne i en rolig historia. Branners bok stod där och ropade på mig. Jag som var en flicka som då och då gick över gränsen till de gåtfulla, slitna och rörliga gatorna i Sibirien måste naturligtvis ha den. Den kostade några kronor men jag var självförsörjande redan som sexåring. Jag läste korrektur och uppslagsböcker för min pappa som skrev tjugo artiklar i månaden på en vanlig reseskrivmaskin när han inte predikade i Swedenborgskyrkan som låg i huset där vi bodde vid Tegnérlunden. Det var praktiskt med en arbetsplats i samma hus och praktiskt med en dotter som gillade att läsa korrektur mycket tidigt, för pappa var blind. Nu hade min mamma dött

så det blev mycket att läsa.

Per Axel Branner var egentligen skådespelare och slutade som en mycket älskad regissör på Dramaten. Hans debut kunde kanske passera som en ungdomsbok men är egentligen en självbiografisk vuxenbok om en ung man, Stickan, som bor hos sin mormor i den okända stadsdelen Sibirien och som, efter en hel del turer och inte helt lätta erfarenheter, väljer—som det brukade heta förr—sin väg. Stigs föräldrar är döda, han får klara en hel del på egen hand men han har huvud och vilja och en märklig distans till sig själv. Av mormor har han lärt sig att vara ärlig och se lite längre än ytan.

Det är en bok fylld av längtan att bli någon, att veta vem man är, att få fäste. Och Stig hittar sig själv genom människor i husen, på gatorna, i skolan, i Vanadislunden, på utekonserter, på skridskobanan i Brunnsviken. Han lär sig att ta besvikelser, den första kärleken slutar i svek, han ser hur samhället behandlar de fattiga, han blir god vän med en gatflicka, han upptäcker teaterns och musikens värld. I sin stadsdel reser han runt hela jordklotet med sin längtan och hunger som motor. På ett underbart sätt låter Branner staden Stockholm forma den föräldrarlösa Stickan till en stark och fördomsfri ung man. Ja, också en åttaåring kan känna, att ordnar det sig för Stickan kanske jag också har samma tur.

Vi kan stanna en stund vid Arne Borgs kvarter, Borgs och Strindbergs. I parken där Eldhs staty av Strindberg sitter och regerar över den gamla Trebackalånggatan, senare Tegnérsgatan och nu Tegnérgatan, har Astrid Lindgren fått en litterär plakett på en bänk. Här, i parken, tar nämligen berättelsen om Bo Vilhelm Olsson sin början. I *Mio, min Mio* sitter pojken här och gråter för att han inte trivs hos de vuxna han placerats hos. Han längtar till sin fader, Konungen. Det är min park, min barndoms värld. I min egen roman, *Om solen vill* (1993), som berättar om Stefan Reinfuss, som vill bli konstnär, skriver jag så här om min park:

Det finns ingen park som regnet rör så ljudlöst vid som Tegnérslunden. Vätan slår rentav en ring runt grönskan, skjuter in en skyddande hinna, dropparna nuddar inte trädens blad. Gräset viskar men rör sig inte, ur den stora bombhålskratern, gropen för skyddsrummet vid Tegnérgatsbacken, stiger mörkret tyst och lik-

giltigt. Mörkret kommer utan motstånd, bara en och annan gunga skriker i sin ställning. Bildäcken på asfalten glänsar regnsamlade.

Nur kommer från Upplandsgatan, retad över att vattenposten inte är öppnad fastän nästa månad heter maj. När han går över stenbron försöker han lyssna efter röster. Kullen i parken blockerar och fångar upp de tunna ljuden.

Det finns inget vatten i dammen. Nur blir stående och stirrar dumt på de halvruvna löven i den mindre prydnadsdammen. Har han inte sett en skrämmd groda där en gång? Vad bryr han sig om en grodusling? Är det inte så att han ändå ofta när han går förbi den lilla inre dammen tänker på den där rädda grodan, säkert trampad under en grym stövel eller mosad under en sten, kanske uppsprättad bakom en spretig buske?

Det är svårt att komma ifrån grodan, för den är en del av parken. Han går vidare, sliter sig från räcket och dammens trista, nakna botten med gamla tidningar, trasiga spadar och delar av ett sittvagnsskrov. För att lugna sig, medan han går mycket långsamt upp mot August Strindberg, funderar han på om han klätt sig fel. Rågummiskorna till exempel, just för regnriskan. Det regnar alltid på valborgsmässoafton, det finns speciella moln just för denna afton. Och under samtalet med mamma i Hamburg nyss framgick det att det också regnade i Hamburg. Hon hade paraply, eller så var det Harald som varit förutseende. Hon och Harald skulle på ett litet ställe nära...och nu följde en obegriplig gata som lät som Milltalstrasse, de skulle äta någon fiskrätt för de var ju i en hamnstad och fisk var så ren mat.

I hamnen på morgonen hade hon köpt sig en rökt ålmacka i en kiosk. Den smakade precis som före kriget! Och ändå, om man tänker på alla kropparna i havet, allt blod. Det vet man ju att ålar äter as. Havets hyenor! retas Harald, för ål äter han inte.

Nur rapporterar lydigt att han ätit köttbullar. Han säger inte hela sanningen: han värmdes fem och åt dem direkt ur kastrullen, orkade inte bråka med potatis eller makaroner. För sent mindes han att det fanns senap i skafferiet. Köttbullarna var menlösa, hade en fadd smak av buljong. Han misstänkar att han inte borde ha låtit

dem ligga kvar i burken över natten. Är det inte något han fått lära sig i skolköket? Kemiska processer sätter igång speciellt under natten. De kan leda till skörbjugg, till håravfall, minnesförlust och allmän utmattning.

Nur vandrar i parken. Han tar den långa omvägen, väljer gången längs gatan i stället för att snedda över gräsmattan. Den vita lampkulan lyser som en frusen ballong över den lilla hopkrupna Swedenborgskyrkan, ett vitt och blänkande handtag för änglarna som kommer till sin fader när skymningen smyger ner ur träden. Kyrkan är mörk och tyst, änglarna sover därinne, fönsterhalvorna är matta. Nur sparkar på en gammal vinterskylt om sandning, gruskornen rinner ur sulornas räfflor.

Han går den långa vägen, för promenaden gör honom osynlig. Han kan komma tyst och osynlig uppför trappan och få längre tid på sig att ta in scenen. Han har dessutom gott om tid, är ute tio minuter för tidigt.

Strindbergsstatyn är en utsatt mötesplats. Det är högfärd av Danilo att välja en så öppen plats. Däruppe finns inga skyddande träd eller buskar. Strindberg kastar ingen skugga. Han sitter där sträng och sluten, halvt bortvänd från sitt rike. Han är en jätte som kastats upp på ett klippblock, och hans tår målas blå och gröna varje vecka, parkvakten får kliva på en stege och torka med skurtrasa efter varje veckoslut. Nur har sett honom och känt hans anklagande blick. Satans yngel, riktiga latmaskar som inte har respekt för stadens stora söner!

När jag växte upp i Swedenborgskyrkans hus hände det ofta att jag träffade äldre herrar som mindes August Strindberg från hans morgonpromenader. Varje morgon vandrade han i parken. Rätt tidigt, för han blev igenkänd. Det kändes märkligt och ändå naturligt, Strindberg var ju född i Stockholm, på Riddarholmen, och givetvis rörde han sig i sin stad och besvarade de många hälsningar han fick.

Nu när Drottninggatan under den årliga återkommande Strindbergsfestivalen, som nu fyllt fem år, förvandlas till Stora Landsvägen med program i Författarnas Hus längre ner, ett balkongtal om dagen och en

“blå timme” med författaren/balkongtalaren och en-två skådespelare, har han i ännu högre grad blivit stadens son.

När Johan kom till Stockholm, började han att låna pengar till ett rum, vilket skulle vara beläget på Ladugårdslandet. Intrycksmänniska redan nu till ytterlighet valde han denna stadsdel av den orsak, att barndomens första-maj-promenader alltid gått dit; och Storgatan hade särskilt något av feststämning i sig. Därtill mynnade den snart ut till Djurgården, som blev hans promenadplats. Kasernerna med deras trummor och trumpeter hade något upplivande, och närheten av sjön öppnade fria utsikter. Där var luftigt och ljusst. När han om morgnarna tog sin promenad, hade han att välja vägarne alltefter som hans stämning var. Trist och nedslagen gick han den skuggiga Sirishovsvägen; glad tog han av åt slätten till Manilla, där det paradisiska Rosendalslandskapet avmålade njutningslystnad och vällust; förtvivlad och skygg drog han ut på Ladugårdsgärdet, där ingen människa störde hans samtal med sig själv och hans böner till Gud. Ibland, när hans själ befann sig i tumult, kunde han stanna en lång stund vid korsvägen ovanför Djurgårdsbron, villrådig vilken väg han skulle välja. Då slet det i honom såsom om många makter dragit åt var sitt håll.

(ur “Hos de missnöjda,” *Tjänstekvinnans son*, del II, 1872)

Stockholm är också den stad Strindberg älskar mest. Här har vi en ung man som talar. Intrycksmänniska ja. Här märker vi i hur hög grad Johan använder stadens landskap som en sorts samtalspartner, alltefter sinnesstämningar. En ung konstnär, Gustavo Aguerre, med ateljé som av en händelse just vid Drottninggatan, uttrycker sig på samma sätt i en liten bok som heter *Min natur är staden* och som getts ut av Stockholms läns hembygdsförening:

Är konsten viktig för staden?

—Självklart. Konsten, som staden, är en absolut människoprodukt. Det finns ingen konst i naturen, naturen finns i sig. Konsten är något som människan har upfunnit. För djuren eller naturen

finns ingen konst. Allt uppfyller ett bestämt mål. Egentligen är ju konsten (numera) utan "praktiskt" mål. Konsten är en resumé. Ett koncentrat av människans historia, upplevelser, frågor och känslor, därför att konsten är fullständig påhittad och svarar bara på frågor som har med människor att göra. Livet, döden, osv. Desto större koncentrat av människor desto större variation. Även en människa som bor ensam i bergen kan ställa sig samma frågor, men just i staden ställer man samma frågor på olika sätt. Exempelvis vart vi är på väg ur olika synvinklar.

Aguerre påpekar mångfalden, det skiftande perspektivet på livsfrågorna i en stad. Staden som kollektiv erfarenhet finner vi i Josef Kjellgrens berömda roman med den dokumentärartade titeln *Människor kring en bro* från 1935. Där berättar författaren, alltför tidigt död 1948, om skapandet av Västerbron, som invigdes 1935.

Ja—där stod vi rådvilla och sysslolösa medan livet redan brusade friskt fram genom den nya ådern som blivit öppnad i samhällets stora kropp. De flesta av oss hade händerna lagda i kors bak på ryggen. Det såg kanske ut som om vi gått in för ett frivilligt fängslande av oss själva. Invigningen var avslutad, vi hade fått vårt tack, utslungat genom högtalartrattarna och kunde därför återigen bege oss av hem till barackerna. Men vi stod ännu kvar i en samlad hop och såg på trafiken som brusade förbi oss. Såg på himlen, såg på vattnet, såg på staden som rik och mäktig sträckte ut sig på ömse sidor om den breda fjärden. Det kunde vara gott att hålla denna stund i minnet. Att till det yttersta avsmaka den högtidliga invigningen. Ty sedan var det egentligen ingenting mer för oss. Den bro vi byggt, hade växt oss själva över huvudet. Vi kunde gärna stå här i klunga vid broräcket och se på alltsammans—se hur staden mjukt och varligt sveptes in i det sakta fallande regnet. Vi var en hop som stötts bort från järnets tjänst, men vi var även män, vi kunde ta allting sakligt och lugnt. Värre var det för kvinnorna och värst kanske för fru Boström. Hennes son hade störtat ner och slagit ihjäl sig. Fru Boström hade det svårt. Och kanske även fru

Göransson. När det rykte som länge gått från man till man, verkligen visade sig vara sant, hade hon tagit detta mycket hårt. Den dagen hade hon stått stilla mitt på golvet, hon vred sina magra händer och kved med långa mellanrum: "Oh herregud, oh herregud!" I flera timmar hade hon stått stilla på samma fläck på samma vis som en smärtans och lidandets levande totempåle. Och hon vände sitt fula, utvakade ansikte uppåt. Det var översvämmat av förtvivlan och vitt som vinterns snö. Hela tiden viskade hon sakta: "Oh herregud! oh herregud!"—Hennes man arbetade inte längre på det varv som blivit dömt att skrotas ner. Men hon bodde tillsammans med sina tre barn i en av de baracker som skulle stötas omkull och plånas ut till förmån för nya och mera ändamålsenliga bostadskvarter. Det var hennes hem som gick till spillo. Och med sin ångestfulla klagan gav hon luft åt allas vår ordlösa bestörtning.

Ja—vi kunde gott stå här en stund och se oss omkring från den bro vi byggt upp medan de muntert smällande flaggorna sakta tyngdes ner och blev blöta under det fallande regnet. Sedan kunde vi gå hem och packa ihop våra ägodelar medan människornas hurrarop ännu ringde i våra öron. Vi hade gjort vårt.

Kjellgrens prosa är kort, saklig, nästan lite avsnäsande och njugg. Det han berättar om är ett arbete som är avslutat: gemenskapen har brutits, staden har fått sitt. Det kan i en skildring som denna tyckas att staden är en nyckfull och fordrande härskarinna och drottning, som kräver övermänskliga insatser—som t.ex. fru Boströms olycka—och som ändå inte är nöjd. Det är också så att man måste gå igenom ett prov, som den tredje, minsta och blygaste brodern i sagan gissa den elaka häxans gåta, för att få släppas in i den förtrollade skogen. Bodil Malmsten skriver i ett litet luftigt stycke, där hon lite ängsligt ambitiöst anger vattenlänkens namn, om en ung man från Gotland, som längtar hem men som till sist vinner en morgondag i den hårda staden Stockholm. Han klarar det hårda prov han utsätts för, kanske just för att han vet att han kommer att bli en som skapar staden, som bygger den, hyllar den, ser den någon gång i framtiden, som fotograf. Som en som bygger staden, i bilder, vinner han sin inträdesbiljett.

Värre går det för den unge mannen Capillo, som förhäver sig och inte vet sin plats. Här visar staden sin grymma sida: hur som helst kan man inte färdas mellan stadsdelar. Den som har alltför brått att klättra över språk- och klassmuren snavar på sin långa näsa.

Inte för att Capillo var den enda kungsholmaren på VP utan för att han var den som talade mest och ingenting lärde.

Först när han blev upp över sina öron förälskad i en rar och förstående flicka från Hjorthagen höll det på att gå honom galet.

Den här flickan som hette Berit Malm bodde i ett hus där det då fanns ett starkt gäng som inte tålde främlingar.

Genom att Berits broder som var med i detta gäng underrättades om att det var hans systems önskan att Capillo tilläts besöka henne fick Capillo fri lejd i Hjorthagen.

Vänner fick han dock inte.

Som sagt; han fick komma och gå som han ville i Hjorthagen och ingen besvärade honom. Inga fula anmärkningar och heller inte handgripligheter.

Capillo var kär, Capillo älskade.

En dag säger Berit till honom att hans kärlek är besvarad och i Capillos hjärta sjunger glädjen.

Han måste meddela sig med någon och när han gått förbi det gäng som hänger utanför Berits port kan han inte låta bli att säga: Berit är den chukraste tjinona jag nånsin jurat in.

Hjorhagstålmodet brast och det blev klappjakt på Capillo och han jagades ända ner till Tegelbacken.

Eftersom nu inte Capillo kunde komma till Berit fick Berit komma till Capillo.

Men Capillo hade ingen bror i något gäng och var själv heller ingen auktoritet i Kronobergsparken. För Berit gällde ingen fri lejd.

Och i det gäng som brukade hänga utanför Capillos port fanns det en sån där kungsholmskt stunsig tjabo som snart lyckades förvärva den varma känsla för pojkar av den trakten som Capillo lyckats arbeta upp.

För Capillo blev detta ett bittert ödes sista sår och han övergick till Virveln och kultis. (ur *Supportern*, 1962)

Stockholm är en vidsträckt stad med många obsjungna förorter, med områden som väntar på sina sånger, sina alldeles bestämda sångare. Det är områden där majoriteten av invånarna är invandrare och där den svenska rösten inte har litterär hemortsrätt. Jag tänker på områden som Rinkeby och Hjulsta. På senvintern 1996 gjorde *Aftonbladet*, Sveriges största kvällstidning, ett experiment och flyttade sin kulturredaktion för en månad ut till Rinkeby. Man bytte perspektiv helt enkelt, uppfann en annan stad—inte minst genom att man levde i annan luft. Det är det konstnärer, musiker, dansare, skådespelare, fotografer och författare kan behöva göra, ett perspektivbyte. Staden har ändå en rörelse som människan inte kan fånga, aldrig kommer att återge helt. Jag vill låta den gamla klassiska Stockholmsskildraren Hjalmar Söderberg redovisa sin känsla inför tiden och stadens evighet i den här sekelskiftesbetraktelsen:

Om trettio är skola vi vara en halv miljon har man räknat ut. Ett nytt släkte skall då väsnas och bråka i en ny stad. Elektriska spår-vagnar skola ringa och tuta i lurar på sin vilda jakt genom gatorna och genom nysprängda tunnlar under Söder och Brunkeberg; på nya broar över Strömmen går människofloden från Norr och Östermalm genom den gamla staden uppåt Söders industri kvarter och ända bort till de nya hamnarna vid Årstaviken och den forna Hammarby sjö, och långt bort i väster, knappast inom synhåll från den gamla slussbron, ilar tåget över Mälaren på en mäktig bro, under vars valvspann stora svarta kolångare draga fram i moln av tjock rök... Den generation, som nu fyller staden med sitt larm och med ryktet om sina bragder, förhåller sig väl då till större delen, stilla och beskedlig; men du själv, käre läsare, skall helt säkert få den stora lyckan att då ännu stulta omkring på stela ben bland en måhända hjärtlös och oförstående ungdom utan alla ideal, och med fuktiga ögon kommer du då att ägna den nyaste uppsättningen av kvinnlig fågring din resignerat platoniska beundran, medan du slickar en smula sol på Birger Jarlsgatans asfalt den första vår-

dagen— —

Och, sedan, när också du är död och begravd? Då är Stockholm ännu större, och sen var det ingenting mer!

(ur *En Stockholmskrönika från sekelskiftet*, 1900)

Ja, så är det ju. Vad kan vi göra åt evigheten?